

29. Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине. — Одеса: Богомыслие, 2000. — 246 с.
30. ЦДАВО. — Ф.2. — Оп.4. — Спр.1328.
31. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.3. — Спр.1647.
32. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1293.
33. ЦДАГО. — Ф.1. — Оп.20. — Спр.748.
34. Сітарчук Р. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20—30-і рр. XX ст.): дис... канд. іст. наук 09.00.11. — Полтава, 2001. — 222 с.
35. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.1. — Спр.2185.
36. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.2. — Спр.2170.
37. ЦДАВО. — Ф.5. — Оп.3. — Спр.266.
38. ДАЗО. — Ф.Р.-316. — Оп.3. — Спр.10.
39. ДАМО. — Ф.Р.-118. — Оп.1. — Спр.229.
40. ЦДАВО. — Ф.1. — Оп.7. — Спр.599.
41. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923) / Т. Ківшар. — К.: Логос, 1996. — 344 с.
42. Інтерв'ю з Сизоненко С. 21.10.2009 // Архів автора.
43. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.5115.
44. Гапонюк Л. Євангельських рух на Волині в документах і долях людей / Л. Гапонюк, М. Пирожко, В. Чайка. — Луцьк : Українська місія благовістя, 2009. — 448 с.
45. Основные принципы веры евангельских христиан-баптистов. — Одесса : Черноморье, 1992. — 159 с.

Голощапова Е.А. «Сектанты – найзлейшие враги народа»: антирелигиозная борьба против евангельских христиан-баптистов в Украине 1920–1930-х гг.

Статья посвящена исследованию особенностей репрессивной политики советской власти против евангельских христиан-баптистов в 20-30-е гг. XX в. в южноукраинском регионе. На основе широкого круга источников автор доказывает целенаправленность дискредитации баптистов в общественном сознании, определяет отрицательные последствия лишения священнослужителей гражданских прав, анализирует процесс закрытия молитвенных домов и уничтожения религиозной литературы.

Ключевые слова: евангельские христиане-баптисты, сектанты, антирелигиозная борьба, репрессии

Goloshchapova E.O. «Sectarians are the most evil enemies of the people»: anti-religious struggle against Evangelical Christians-Baptists of Ukraine in the 1920s and 30s.

The article is devoted to the study of features of repression politics of the Soviet power against Evangelical Christians-Baptists in the 20-30s of XX century in the South Ukraine region. Using the wide range of sources author proves purposefulness of discredit of Baptists in the public consciousness, determines the negative effects of deprivation clergy of civil rights, analyzes the closing of prayer houses and destroying of religious literature.

Key words: Evangelical Christians-Baptists, sectarians, antireligious struggle, repressions

УДК 94:[286.3:314.82]

Р. А. Сітарчук

ЕВОЛЮЦІЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ЇХ ЦЕРКОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті розповідається про становлення організації адвентистів сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії і її наступний розвиток у перші десятиліття радянської влади та пов'язані з цим кількісні зміни у складі віруючих. Розкриваються причини, які позитивно впливали на чисельне зростання адвентистів, а також ті, що негативно відобразилися на ньому.

Ключові слова: адвентисти сьомого дня, конфесія, церковна організація.

Показовим, хоча й не завжди визначальним, для будь-якої конфесії є наявність у її складі якомога більшої кількості віруючих. Це один із чинників, який свідчить про потужність церкви, її здатність до самовідтворення й протистояння всіляким перешкодам на шляху розвитку. На зростання кількості віруючих Церкви адвентистів сьомого дня впливали різноманітні фактори, проте визначальними були: місіонерська діяльність та політика влади щодо конфесії. І якщо рівень популяризації власного віровчення залежав переважно від самих адвентистів, то на її інтенсивність й ефективність впливала й еволюція взаємовідносин адвентистських організацій з царатом, а згодом більшовиками. Метою нашого дослідження власне і є кількісні зміни в течії адвентистів сьомого дня на українських землях у складі Російської імперії від часу їх виникнення та в перші роки після встановлення радянської влади.

Опосередковано це питання висвітлювали у своїх працях М. Жукалюк [1], Г. Лебсак [2], В. Любашенко [3], О. Опарін [4], В. Тепоне [5], Д. Юнак [6]. Проте зазначені кількісні показники були або

загальними, або стосувалися якоїсь окремої регіональної організації. Крім того, в них бракувало даних про українським землям. Для заповнення цієї прогалини в нашому дослідженні головним джерелом слугували архівні джерела.

Перше загальне зібрання адвентистів у Російській імперії відбулося у 1890 р. на Кавказі. Воно репрезентувало 356 віруючих (за етнічною належністю – переважно німців) з усієї країни [5, с.256]. У 1896 р. віруючих в імперії було вже 734, вони об'єднувалися у 18 громад, а на зламі століть у 1900 р. адвентисти сьомого дня перейшли тисячну межу (1097 осіб) і мали 33 громади. Російськомовні та україномовні (російські) адвентисти були віднесені до Середньоросійського місіонерського поля, яке не мало власної організації і тому підпорядковувалося безпосередньо Німецько-російському союзу-союзів. У червні 1902 р. поле нараховувало 200 членів, більшість з яких жила на Кавказі. У 1903 р. кількість віруючих зросла до 523 осіб, об'єднаних у 10 громад. З-поміж інших згадувалися й організації російських адвентистів у Євпаторії та Києві [5, с.16].

З початком революційних подій та лібералізації політики щодо віросповідань у 1905 р. чисельність адвентистів у Російській імперії зросла до 2200 [7, арк.3]. При цьому вражали темпи зростання віруючих Середньоросійського поля. Так, якщо за весь 1903 р. об'єднання поповнилося на 107 членів, то лише за перше півріччя 1905 р. воно додало до свого складу 167 adeptів [8, с.6-7]. Сприяла швидкості зростання адвентистів передусім їх легалізація та юридичне визнання владою, тому до кінця 1907 р. в Російській державі їх нараховувалося близько 3000 [9, арк.60; 10, с.20].

Показовою є зміна кількості адвентистів і в одному з українських регіонів – Малоросійському полі. Зокрема упродовж жовтня-грудня 1909 р. кількість їх в окремих громадах зростала так: у с. Безпечному – з 22 до 24 віруючих відповідно, у с. Безугликах – з 13 до 66, у м. Богуславі – з 42 до 46, у с. Дзензелівці – з 26 до 29, у с. Рахни – із 22 до 40, у с. Ребедайлівці – з 8 до 9, у с. Русалівці – з 42 до 58, у м. Умані – з 2 до 8, у с. Христинівці – з 12 до 14, у с. Черкаській – з 4 до 5. Разом з тим, у громадах м. Києва, с. Кишеньків, с. Медвина, м. Полтави, с. Уладівки, м. Харкова темпи кількісного зростання стабілізувалися, або воно припинилося взагалі. Усього це одне з українських об'єднань налічувало 526 членів (разом з адвентистами, які не мали компактних громад і були розпорошені по території регіону) [11, с.190], що становило більше шостої частини всіх адвентистів в імперії.

Другий з'їзд Російського уніону адвентистів сьомого дня, який відбувся в березні 1910 р. у Мітаві (Прибалтиці), констатував загальну кількість віруючих у межах держави – 3829, які об'єднувалися в 139 громад [6, с.256]. Адвентисти на українських землях розподілялися таким чином: території Херсонської, Катеринославської, Таврійської губерній і Бессарабії входили до Південноросійської конференції; Волинська губернія – до Західноросійського поля; Київська, Подільська, Полтавська, Чернігівська і Харківська губернії – до Малоросійського поля.

Навіть у роки післяреволюційної реакції зростання адвентистів не припинялося: у 1906 – на 115, 1907 – на 234, у 1908 – на 365, у 1909 – на 630, у 1910 – на 355, у 1911 – на 708 [9, арк.384]. Очевидно, що найменші темпи збільшення віруючих простежуються в роки реакції та в рік внесення змін до релігійного законодавства з метою його обмеження – 1910.

Загальних підрахунків щодо віруючих саме на українських територіях адвентисти не проводили, облік вівся в межах полів або конференцій. Такі дані про кількісний склад віруючих в окремих громадах наводилися в додатку до журналу «Маслина», проте нерідко цій інформації бракувало точності. За нашими підрахунками на 1912 р. кількість adeptів в українських землях становила 2750, що було приблизно половиною від їх загального представництва в імперії. Чимало українських громад нараховували більше сотні членів, з-поміж них: Кишеньківська (Київської губернії) – 140 членів, Одеська – 140, Севастопольська – 102, Старокостянтинівська (Волинської губернії) – близько 100. Зауважимо, що приблизно такі ж за чисельністю громади були у великих містах Росії. Так, у Петербурзі зареєстрована одна громада адвентистів, яка нараховувала 145 осіб, у Москві – 100 осіб, а в Ризі, яка довгий час була формальним центром адвентизму, – 98 віруючих [9, арк.383-384].

На 1912 р. припадає пік темпів чисельного росту адвентистів, в Російській імперії їх нараховувалося близько 5500. Швидке кількісне зростання адвентистів на той час пояснюється кількома чинниками. По-перше, цьому сприяли даровані імператором релігійні свободи у 1905 р. і законодавче визнання адвентистів у 1906 р., що пришвидшило і зробило значно ефективнішою місіонерську діяльність. По-друге, ті їхні послідовники, які давно фактично відійшли від православ'я, намагалися оформити свої переходи юридично і почали масово подавати заяви про виключення їх з православних метричних книг. Зокрема про масовий «вихід із православ'я в іновір'я, особливо в сектантство – баптизм і адвентизм» повідомляв у Департамент поліції Київський губернатор. У деяких селах одночасно зверталися з такими проханнями 10-15 і більше осіб [12, арк.3]. Намагання віруючих адвентистів якомога швидше юридично оформити свій статус було також зумовлено діями уряду, який намагався обмежити чинне законодавство щодо релігії. І ці зміни розпочалися вже з кінця 1910 р., із введенням у дію нового урядового «Положення про сектантів», що жорстко регламентувало і, таким чином, обмежувало діяльність адвентистів, зокрема ускладнювало перехід в адвентизм і зобов'язувало громади до обов'язкової реєстрації.

Активна діяльність адвентистів не пройшла повз увагу влади. Нею зацікавилися, її почали вивчати. Характеризуючи адвентизм один із чиновників Департаменту духовних справ Міністерства внутрішніх справ

С. Бондарь зазначав, що поряд із баптизмом і євангельським християнством він проявляє особливу життєздатність, захоплює все нові області Європейської й Азійської Росії, виявляючи неухильне прагнення до постійного чисельного зростання. Місія адвентистів проводиться проповідниками, біблійними працівниками, пресвітерами, кольпортерами (книгоношами) і загалом усіма членами громад. Силу адвентизму сьомого дня становили, на думку С. Бондаря, його прекрасна організація та общинний устрій. Центральні керівні органи турбуються про найкращу організацію місії адвентистів, об'єднують її діяльність, направляють до єдиної спільної мети. При тісній монолітності громад адвентистів і внутрішній автономії їх місіонерський почин знаходить односторонню підтримку в колективній діяльності кожної громади. Це, на думку С. Бондаря, перетворювало «секту» адвентистів на «живе й активне релігійне товариство» [13, с.97-101].

Ймовірно така оцінка діяльності адвентистської організації була загальноурядовою і викликала занепокоєння, оскільки з 1911 р. надані раніше владою свобода совісті та віросповідань значно обмежуються. Численні циркуляри Міністерства внутрішніх справ обумовлювали діяльність адвентистів фактично неможливою. Хоча справа місії й продовжувала розвиватися, проте темпи її значно знизилися.

З 1914 р. за рішенням Європейської дивізійної ради Російський уніон вкотре був розділений: на Східно- і Західноросійський союз-союзів. Українські громади ввійшли переважно до складу останнього, який складався з Балтського, Двинського і Малоросійського союзів та Західноросійського, Віслинського і Чорноморського полів з 2134 членами із 66 громадами [5, с.23].

У 1916 р. адвентисти в межах Російської держави об'єднувалися у 269 громад із загальною кількістю 6085 віруючих [2, с.286] (за іншими даними –на 6800 [14, с.317]). При цьому впродовж 1912-1916 рр. адвентисти зросли лише на 24% [14, с.317].

У результаті лютневої революції в Російській імперії становище адвентистів змінилося на краще. У 1917 р. відбулися їх з'їзди в Одесі, Києві та інших містах, які завершилися всеросійським форумом у Саратові. Переважна більшість українських громад увійшла до складу Західноросійського союзу-союзів. У зв'язку з початком національно-державницьких змагань в Україні прийшли до влади уряди, які загалом достатньо толерантно ставилися до протестантів узагалі й до адвентистів зьомого дня зокрема. За правління гетьмана П. Скоропадського розпочалася робота над розробкою нового законодавства про релігійні організації. У 1918 р. за свідченням голови Союзу малоросійських громад адвентистів зьомого дня Г. Лебсака на території Української Держави були наявні близько 70 громад і груп адвентистів зьомого дня, які нараховували приблизно 2000 віруючих і була необхідність виділити всі організації, що діяли на території Української Держави, в самостійну одиницю з центром у Києві [7, арк.1-3].

Як бачимо, у порівнянні з довоєнним періодом українські організації дещо втратили членів, проте зберегли свою організацію. Напевно кількість адвентистів у роки війни зростала переважно в тих регіонах, які були найбільш віддаленими від військових баталій, наприклад, у Сибірському місіонерському полі. І, навпаки, у Київській губернії, яка традиційно була найбільше охоплена адвентистським рухом, його чисельність упродовж 1911-1917 рр. зменшилася з 860 [9, арк.382] до 500 [2, с.205].

Утім, не варто перебільшувати успіхи адвентистів і на загальноросійському рівні, адже їх склад за роки війни поповнився лише на одну тисячу, що в масштабах всієї церкви було незначною цифрою і свідчило про падіння колишніх темпів зростання, оскільки щорічний приріст становив приблизно 250 віруючих. Уважаємо, що на уповільнення темпів росту конфесії вплинув передусім спад руху адвентистів в українських землях, які традиційно були головним постачальником адептів.

Після встановлення радянської влади в українських землях офіційна політика щодо адвентистів зазнала змін, що позначилося й на їхній чисельності. Дати вичерпну відповідь про загальну кількість протестантів в Україні у 20-ті рр. складно. Переважна більшість авторів, констатуючи їхнє зростання, послуговувалася матеріалами 20-30-х рр., об'єктивність яких є сумнівною з ідеологічних причин. Наприклад, радянська офіційна статистика для перебільшення «сектантської загрози» свідомо завищувала кількість віруючих у першій половині 20-х рр., таким чином аргументуючи посилення антирелігійної боротьби. Але вже у другій половині 20-х рр. чисельність адвентистів занижувалася, щоб показати досягнення більшовиків у боротьбі із «сектантським мракобіссям».

Не додавало об'єктивності й те, що частина архівних фондів у воєнні та повоєнні роки була втрачена або знищена. Збережені ж матеріали є безсистемними, містять неповну інформацію про релігійні громади, зібрану урядовими органами. Наведемо лише один показовий приклад, у січні 1923 р. в Київській губернії, за даними місцевої влади, нараховувалося майже 300 «сектантів». Коли ж, за наполяганнями центрального республіканського керівництва, облік провели знову, то виявилось, що на 1 січня 1924 р. їх чисельність зросла до 3745. Після проведення в липні 1924 р. обліку втретє виявилось, що всього «сектантів» у губернії нараховувалося аж 14956 [15, арк.26]. Подібна ситуація з дослідженнями протестантських громад спостерігалася й в інших регіонах України.

На незадовільний облік владними структурами релігійного руху впливало також і те, що ним займалися різні урядові підрозділи, жоден із яких не ніс повної відповідальності за свою роботу. Нерідко їхні повідомлення про кількість адвентистів мали суттєві розбіжності. Крім того, обліковувала та контролювала релігійні громади на місцях одна, рідше – дві особи, для яких, як правило, ця робота була додатковим навантаженням до основної. На облік негативно вплинула й проведена в 1925 р. територіально-адміністративна реформа, оскільки руйнування губернської структури і заміна її окружною внесли ще

більший хаос у статистичну звітність місцевих органів влади. Повністю довіряти протестантським джерелам теж не можна, оскільки постійний і ґрунтовний власний облік адвентисти не проводили.

Варто також виділити ще одну причину, яка заважала зафіксувати реальну кількість адвентистів. Це – невизначеність змісту статистичних показників. Адже інколи рахувалися члени громад, прийняті до їх складу через хрещення, а інший раз це були прихильники конфесії, якими вважалися члени сімей віруючих і співчуваючі, кількість яких могла б збільшувати загальну цифру в рази. Отже, низка чинників негативно впливає на визначення кількості адвентистів сьомого дня в радянській Україні. У зв'язку з цим можна говорити лише про приблизний їх склад.

На середину 20-х рр. було створено Всеукраїнське об'єднання адвентистів сьомого дня (ВОАСД), до якого в 1926 р. приєднали Азовську організацію та адвентистів Молдавської АСРР. Відтоді діяльність ВОАСД поширилася на всю територію УСРР. Церква складалася з шести регіональних об'єднань: Середньодніпровського (центр – Біла Церква), Подільського (Вінниця), Волинського (Житомир), Нижньодніпровського (Полтава), Чорноморського (Одеса), Азовського (Дніпропетровськ) [16, арк.8-8зв.].

На початку 20-х рр. адвентисти, як і пізні протестанти загалом, мали найвищі темпи свого чисельного зростання, кульмінацією якого були 1922-1923 рр., коли щорічне збільшення у деяких регіонах перевищувало 100%. А вже до 1925 р. приріст суттєво знизився. Адвентисти сьомого дня за кількістю віруючих значно поступалися решті протестантських конфесій (баптистів, євангельських християн, християн євангельської віри). В 1925 р. адвентисти нараховували 4130 членів громад і груп [17, арк.17], що становило третю частину всесоюзного братства, яке в 1925 р. складалося з 12282 членів [3, с.264]. Для порівняння, баптистів в УСРР нараховувалося на той час близько 50 тисяч.

Надалі Всесоюзне об'єднання адвентистів сьомого дня щорічно зростало більше, ніж на 3%: у 1926 р воно складалося із 12697 віруючих, а в 1928 р. – з 13404 [3, с.264; 18, с.59]. В Україні темпи зростання чисельності адвентистів були вищими від загальносоюзних і, за нашими підрахунками, становили щорічно 4%, оскільки за три роки об'єднання зросло на 573 члени, нараховуючи в 1928 р. 5073 віруючих [3, с.264; 19, арк.39; 20, арк.4; 21, арк.8,50]. Таким чином в 1929 р. в УСРР було близько 5300 членів громад адвентистів сьомого дня.

Мінімальна кількість віруючих в одній громаді залишалася, як і в царські часи, переважно незначною і меншою, ніж, наприклад, у баптистів або євангельських християн, – 15 віруючих. Однак великі общини, особливо в містах, зросли до 200 і навіть більше віруючих.

Найвагомішими причинами, які сприяли кількісному зростанню адвентистів у перші роки радянської влади, на наш погляд, були такі: втрата православною церквою свого колишнього привілейованого становища і розпочаті гоніння щодо неї; запровадження в перші роки радянської влади нового демократичного релігійного законодавства, яке зрівняло протестантів у правах з іншими віруючими, дало їм можливість проводити широку місіонерську роботу; сучасність ідеології адвентистів, пропагування соціально-політичних гасел із закликami до загального братства, майнової рівності, які на початку радянського періоду віталися владою, оскільки збігалися з ідеологією нового державного ладу; більша організаційна стійкість адвентизму, який виник за часів царату всупереч православ'ю і без підтримки державної влади, формувався на принципах релігійно-громадського демократизму, які передбачають наполегливість у досягненні своєї мети; специфіка організації протестантських громад, якій передусім були притаманні широка благодійність, постійна взаємодопомога, певні досягнення в колективній господарській діяльності, що після лихоліть громадянської війни особливо цінувалося пересічним громадянином.

У другій половині 20-х рр., до 1928 р. темпи збільшення кількості членів конфесії адвентистів знизилися і стабілізувалися. Закінчилися міграційні процеси між протестантськими об'єднаннями і збільшення кількості членів відбувалося переважно за рахунок внутрішнього приросту (наприклад, через досягнення повноліття дітьми членів громад).

Дослідити кількісні зміни у складі об'єднання адвентистів у 30-ті рр. складно через відсутність джерел. Віруючі існували напівлегально, тому державні установи для звітності користувалися даними кінця 20-х – початку 30-х рр. Зі зміною політики та законодавства щодо протестантських організацій влада взяла курс на їх знищення. За деяким винятком до 1934 р. майже всі служителі та активні члени ВОАСД були репресовані, а церковна організація зруйнована. У 1938 р. «саморозпустилася» ленинградська громада адвентистів сьомого дня. За нею припинили діяльність інші громади [18, с.61]. Із 1934 р. керівником церкви та Московської громади (єдиної офіційно діючої до 40-х рр. в СРСР) залишався Г. Григор'єв, аж доки в 1943 р. не відновилася Всесоюзна Рада адвентистів сьомого дня. З України до неї запросили В. Яковенка, який тоді щойно повернувся з ув'язнення [22, с.111].

У другій половині 30-х рр. і в Україні діяли деякі громади адвентистів сьомого дня. Зокрема у Вінницькій області в 1937 р. нараховувалося 62 такі організації із загальною кількістю 803 члени [23, арк.1]. Приблизно в той час діяла і Київська громада (200 осіб), якою керував В. Димань. Але вже в 1938 р. усі її проповідники були заарештовані [22, с.297].

Чисельність адвентистів зменшувалася частково через вплив антирелігійної пропаганди, значна частина – через державне антицерковне законодавство та фізичне винищення віруючих, а також через примусове їх переселення за межі республіки – до Сибіру, Казахстану, Середньої Азії тощо. В місцях висилки громади зростали в рази, а в багатьох районах вони створювалися заново.

Водночас факт існування адвентистів в УРСР у 30-ті рр. є незаперечним. Адже в 1946 р. Союз адвентистів сьомого дня в Україні нараховував 141 громаду, а це за мінімальними підрахунками (141*15) становило більше 2000 віруючих [24, арк.136].

Наведені показники свідчать, що порівняно з 20-ми рр. кількість адвентистів суттєво не зменшилася. Щоправда, вона найбільше могла зростати саме в роки німецької окупації, а не в 30-ті рр. Однак, на наш погляд, це зростання не могло відбуватися без хоча б часткового збереження залишків колишньої церковної організації адвентистів, оскільки в повоєнні роки в легалізованих адвентистських союзах їх управлінський апарат був частково репрезентований лідерами саме 20-30-х рр.

Отже, адвентисти сьомого дня вишшли на український місіонерський простір після інших пізніх протестантських конфесій – баптистів та євангельських християн. Тому вже мали конкурентів у залученні нових віруючих. Крім того, на процес місіонерської діяльності вплинули й зміни в релігійному законодавстві. Адже у 1879 р. влада Російської імперії надала дозвіл на легальну діяльність лише баптистам німецького походження, з якими адвентистів не ототожнювали, а в 1894 р. «штунда», до якої відносили фактично всі неправославні течії, була визнана особливо небезпечною «сектою». За таких умов створення нової організації було вкрай ускладнене. Не сприяла її становленню й порівняно радикальна догматика адвентистів, яка потребувала підготовлених адептів, яких найлегше було знайти серед прямих конкурентів – передусім баптистів та євангельських християн, що на межі століть дещо знизили темпи зростання, оскільки зазнавали переслідувань з боку влади. Лише з пом'якшенням релігійного законодавства в революційному 1905 р. та наступним юридичним визнанням Церкви адвентистів сьомого дня у 1906 р. темпи кількісного зростання її віруючих значно зросли. І хоча в роки реакції цей процес дещо призупинився, все ж конфесії вдалося накопичити той чисельний мінімум, який став основою організації на перспективу. Зі встановленням національної та в перші роки радянської влади на українських територіях зроблено спробу демократизації релігійного курсу, що спричинило найбільше чисельне зростання адвентистів. Проте згодом стало зрозуміло, що більшовики не терпітимуть поряд інші конкуруючі з офіційною ідеологією, тому влада, внівши зміни в законодавство та застосувавши репресивний апарат, зробила все, щоб протестантські організації припинили своє існування. Щоправда, обезголовлені громади адвентистів, діючи у 30-ті роки нелегально здебільшого зберегли своє розгалужене представництво в українських землях.

Джерела та література

1. Парасей А.Ф., Жукалюк Н.А. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов сьомого дня в Украине / А.Ф. Парасей, Н.А. Жукалюк. – К. : Джерело життя, 1997. – 340 с.
2. Лебсак Г.И. Великое Адвентистское Движение и Адвентисты Сьомого Дня в России / Генрих Иванович Лебсак. – Ростов-на-Дону : Издание Церкви АСД, 2006. – 352 с., с илл.
3. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій / Вікторія Іванівна Любашенко. – Львів : Видавнича Спілка «Просвіта», 1995. – 350 с., 32 арк. іл.
4. Опарин А.А. Когда плачут сосны / Алексей Анатольевич Опарин. – Х. : Факт, 2007. – 120 с.
5. Тепоне В.В. Из истории Церкви Адвентистов Сьомого Дня в России / Владимир Тепоне. – Калининград : Янтарный сказ, 1993. – 324 с.
6. Юнак Д. История Церкви христиан АСД в России: в 2-х т. / Дмитрий Онисимович Юнак. – Заокский : Источник жизни, 2002. – Т.2. – 2002. – 352 с., [60] л. факс.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.458.
8. Маслина. – 1905. – Январь.
9. Архів Євро-Азійського дивізіону Генеральної Конференції Церкви адвентистів сьомого дня (м. Москви). – Спр.1.
10. Мы – адвентисты // История и религия. – 1991. – №2. – С.17-20.
11. Джулай В. Дом на камне / Василий Джулай. – К. : Джерело життя, 2003. – 192 с.
12. ЦДАВО України. – Ф.442. – Оп.861. – Спр.259.
13. Бондар С. Адвентизм 7-го дня / Сергей Бондарь. – СПб. : Из-во Департамента духовных дел, 1911. – 103 с.
14. Клибанов А.И. Религиозное сектанство и современность (Социологические и исторические очерки) / Александр Ильич Клибанов. – М. : Наука, 1969. – 272 с.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1846.
16. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.2234.
17. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2007.
18. Белов А.В. Адвентизм / Анатолий Васильевич Белов. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1973. – 240 с.
19. Державний архів Одеської області. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.915.
20. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.1059.
21. Державний архів Харківської області. – Ф.845. – Оп.2. – Спр.1096.
22. Жукалюк Н.А. Вспоминайте наставников ваших (история Церкви адвентистов сьомого дня в личностях) / Николай Арсентьевич Жукалюк. – К. : Джерело життя, 1999. – 672 с.
23. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.7105.
24. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4556.

Ситарчук Р. А. Эволюция численности адвентистов седьмого дня в период становления их церковной организации

В статье рассказывается о возникновении организации адвентистов седьмого дня в украинских землях в составе Российской империи, а также о ее дальнейшем формировании в первые десятилетия советской власти. Представлены количественные изменения в составе верующих и их зависимость от процесса развития церкви. Раскрываются причины, которые положительно повлияли на численный рост адвентистов, а также те, которые негативно отразились на нем.

Ключевые слова: адвентисты седьмого дня, конфессия, церковная организация.

Sitarchuk R. A. Evolution of number of Seventh-day Adventists in the period of becoming of their church organization

In the article told about an origin to organization of Adventists of seventh day in Ukrainian earth in composition the Russian empire, and also about her further forming in the first decades of soviet power. Quantitative changes in composition believers and their dependence are presented on the process of development of church. Reasons that positively influenced on the numeral height of Adventists open up, and also those, that negatively affected him.

Key words: Adventists of the seventh day, faith, the church organization.

УДК 321.01(4-191.2)“196/199”:2

Ю. О. Каганов

**ПРАВОСЛАВНИЙ ТА КАТОЛИЦЬКИЙ ВИМІРИ
АНТИКОМУНІСТИЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ І ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ
ЄВРОПІ (ДР. ПОЛ. 80-Х РР. ХХ СТ.)**

Стаття присвячена компаративному аналізу ролі релігійного чинника в опозиційному русі в Україні і країнах Центрально-Східної Європи в другій половині 80-х рр. ХХ в. У порівняльному ключі розглядається специфіка становлення церкви в Україні, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії й Болгарії в контексті ставлення до неї радянської влади в післявоєнний період. Проаналізовано соціокультурні і політичні фактори, що впливають на участь церкви в опозиційному русі. На основі матеріалів неформальної преси акцентується увага на зв'язку "перебудови" і активізації релігійного життя в Україні. Відзначається розходження ролі православної та католицької релігій у процесі збереження національної ідентичності.

Ключові слова: релігійний чинник, православ'я, католицизм, опозиційний рух, Україна, Центрально-Східна Європа, "перебудова".

Період другої половини 80-х рр. ХХ ст. ознаменувався модернізацію соціально-політичного життя в СРСР, відомою під назвою "перебудова". Ця коротка з історичної перспективи епоха поклала початок дезінтеграції СРСР та появи на політичній карті світу нових незалежних держав, у тому числі й України, спричинила руйнацію системи "реального соціалізму" в більшості країн соцтабору, зумовила демократизацію суспільного життя. Масштаб цих подій важко переоцінити і з геополітичної, і соціально-економічної, і світоглядної точок зору.

Ключовим симптомом кризи соціалістичної системи й водночас фактором, що сприяв її розхитуванню, виступав опозиційний (за іншою дефініцією – дисидентський) рух.

Феномен опозиційного руху є багатоструктурним. Серед його складових вирізняється своєю значущістю релігійний чинник. Як відомо, питання та проблеми релігії у будь-якому суспільстві, особливо поневоленому, не вміщуються в рамки суто релігійні, а частіше набувають соціально-політичного, громадського звучання.

Релігійний чинник, який включає у нашому розумінні церкву як суспільний інститут, релігію як форму суспільної свідомості та віру як стан свідомості віруючого – з одного боку, та опозиційний рух – з іншого не є ізольованими явищами. Навпаки, у досліджуваній період вони знаходились у складних суб'єктно-об'єктних відносинах. Так, проблеми релігії і церкви використовувалися у програмах і діях багатьох опозиційних режимів організаціях. З іншої сторони, церква сама часто виступала суб'єктом опозиційної діяльності, борючись з режимом за право легальної діяльності та вільного розвитку.

В українській історіографії, як правило, роль і місце релігійного чинника в процесах суспільно-політичних трансформацій та опозиційному русі другої половини 80-х рр. розглядаються із об'єктиву власне національної історії. Прикладами досліджень цієї проблематики є роботи О. Бажана, Ю. Данилюка [1], В. Пашенка [2; 3], О. Шуби [4], Т. Грушової [5], Ю. Недужка [6], Ю. Белікової [7] та ін.

Однак аналіз українського релігійного фактору в контексті державної політики в СРСР у зламний період "перебудови" контрастує з мірою розробки в історіографії більш широкого контексту, під яким розуміється включення до поля аналізу країн "соцтабору", які, будучи формально незалежними, також зазнавали значного впливу радянської держави, у тому числі й в релігійній царині. Чи не єдиним доробком у цій площині є роботи В. Єленського [8; 9].